

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

А.Й. КАПСЬКА,
Д-р пед. наук, професор

ALLA IO. KAPS'KA,
Ph.D. in Pedagogy, professor

Abstrakt. Social-Pedagogic Work as an Instrument of Social Policy

Social-pedagogic work is considered as a mean of social policy, professional activity and important social mission. This work is being conducted by social pedagogue and social worker who have a range professional functions and meet certain professional requirements.

Порушення традиційних, вироблених за радянських часів механізмів соціального регулювання поведінки людей обумовили необхідність перегляду не лише соціальної політики, але й теоретичних засад, на яких вона ґрунтувалася, нових підходів щодо осмислення й оцінки того, що відбувається з людиною, розуміння логіки зміни подій, функціонування механізмів самозахисту і загальнодержавної підтримки людей. Тобто необхідне вироблення відповідної сучасним вимогам стратегії соціальної політики як на державному, так і регіональному рівнях

Крім того, все очевиднішим стає вплив на специфіку діяльності соціального педагога і соціального працівника масовості якісних змін, які відбуваються в самій людині: зростання рівня освіченості, поінформованості, відносної соціально-побутової забезпеченості. При цьому нову роль починають відігравати, з одного боку, соціально-культурні традиції, які іноді ускладнюють життя людини, а з іншого – уніфікація со-

ціокультурного розвитку людини під впливом засобів масової інформації, процесів загальної глобалізації суспільного життя.

Переосмислення основного змісту і напрямів соціальної політики, безперечно, змушує теоретиків і практиків відповідно визначити також місце і роль соціальної роботи в реалізації цієї політики. Сьогодні ніхто не заперечує, що соціальна робота є надзвичайно важливим інструментом соціальної політики. При цьому соціальна політика, визначаючи зміст, спрямованість, нормативно-правову базу соціально-педагогічної роботи, водночас є і методологічною, організаційно-практичною основою, яка диктує методи, форми і технології соціальної роботи.

Проте соціально-педагогічна робота є не лише засобом реалізації соціальної політики. Вона, завдяки наявності зворотного зв'язку, виступає своєрідним соціальним індикатором, який показує реальні наслідки соціальної політики, рівень її життєвості і ефективності. Саме система

соціально-педагогічної роботи як діяльність з надання матеріально-фінансової, морально-правової, психолого-педагогічної допомоги людині, сім'ї, групі осіб, котрі потрапляють у складну життєву ситуацію, засвідчує зміст і спрямованість соціальної політики, реальні можливості суспільства і держави у сфері соціального захисту і підтримки людини.

Успішно реалізовувати соціальну політику і належно вести соціально-педагогічну роботу можуть лише люди, які відповідають певним професійно-якісним характеристикам. При цьому слід брати до уваги не лише якості особистості, але й ціннісні характеристики даної професійної діяльності, оскільки незаперечні їх взаємодія і єдність.

Цінності професійної діяльності можна визначити як певну домінуючу потребу (служити своєю професією на благо інших людей), яка орієнтує (чи акумулює) професійно-особистісну активність соціального педагога чи соціального працівника на досягнення цієї гуманної цілі.

Взявши за основу характерні запити особистості і співвідносячи їх з професією соціального педагога, її гуманістичним смислом, можна назвати такі групи цінностей соціально-педагогічної діяльності:

- цінності альтруїстичного характеру, які відображають специфіку професійної діяльності (допомоги іншому, тому, хто слабозахищений, хто потребує твоєї підтримки);
- цінності етичної відповідальності перед професією (соціальний педагог чи працівник утверджує і обстоює гідність професії як важливої суспільної місії, дотримується її етичних принципів і норм, примножує знання змісту соціальної роботи, яка, як і інші галузі діяльності, перебуває у процесі постійного розвитку і збагачення);

- цінності, пов'язані з потребами самореалізації, самоствердження і самовдосконалення особистості соціального педагога чи соціального працівника і досягнення професіоналізму у сфері своєї діяльності.

Структурний і якісний аналіз цінностей соціально-педагогічної роботи як професійної діяльності виявляє їх комплексний характер, гуманістичну природу і сутність.

Саме гуманістичний ідеал – самоцінність особистості – визначає зміст і призначення цієї діяльності, а її цінності тією чи іншою мірою відображають необхідність гармонії суспільних і особистих інтересів, пріоритету загальнолюдських цінностей (істина, здоров'я, мир, милосердя, добро, допомога іншій людині тощо). Отже, основним завданням соціально-педагогічної роботи є налагодження балансу між відповідальністю суспільства перед особистістю і особистості перед суспільством.

Однією з передумов успіху, ефективності соціально-педагогічної роботи є вміння спеціаліста визначати проблеми і потреби на різних рівнях: індивідуальному, міжособистісному і суспільному.

Для становлення і розвитку системи соціально-педагогічної роботи в Україні надзвичайно важливою є опора на світовий досвід. Належне осмислення різних підходів і методів зарубіжних шкіл соціальної роботи дозволять чіткіше визначати, доповнювати цілі, завдання і зміст цієї роботи у нашому суспільстві.

У залежності від підходів до соціальної роботи в зарубіжній практиці розрізняються ряд шкіл, найбільш яскравими представниками яких є, зокрема, Мері Річмонд, Зігмунд Фрейд, Джон Дьюї, Вірджинія Робінсон, Гордон Гамільтон, Аліса Соломон та ін. Якщо представники "діагностичної" школи роблять акцент на діагностиці (причому оцінка особистості має надзвичайне значен-

ня, більше, ніж оцінка соціальної ситуації, оточення, середовища), то представники "функціональної" школи акцентують увагу на процесі надання допомоги, вважаючи, що людина внутрішньо завжди прагне до чогось позитивного і перебуває у стані зростання й розвитку. Вони наголошують на значенні соціального оточення, культурних і економічних факторів, які сприяють чи ускладнюють цей процес. Водночас представники "функціональної" школи впевнені в тому, що не можна навіпрямки пізнати "Я" іншої людини, для цього необхідно налагодити такі стосунки, за яких клієнт може розкритися. Це потребує від спеціаліста хорошого знання себе. Тому вони вважають, що підготовка соціального працівника потребує його "тотального (повного) вживання" у сферу своєї діяльності, що забезпечить саморозвиток, самопізнання як необхідну умову пізнання інших людей. Дана позиція науковців виправдала себе і підтвердилася багаторічною практикою.

Результатом соціальної роботи в цілому зарубіжні дослідники вважають "поліпшення функціонування клієнта і його кращу адаптацію до умов соціального середовища" (Холліс і Вудс); "забезпечення сприятливих змін у житті клієнта" (Г. Бендлер); "наближення, зменшення гостроти різних проблем, які з'являються в житті людини" (Х. Сведнер).

Як засоби досягнення визначених цілей пропонуються: "свобода, розвиток і зміни" (Г. Бендлер); "різні методи здійснення соціальних змін" (Х. Сведнер); "зміна умов життя і способів життя людини" (Л. Юнсон) та ін.

Таким чином, мета соціально-педагогічної роботи – сприяння людям успішно вирішувати їхні проблеми. Засоби досягнення цієї мети – вивільнення і розвиток ресурсів людини і її соціального оточення, здійснен-

ня необхідних соціальних змін.

Термін "соціальна робота" в Україні тлумачиться передусім як різновид діяльності, яка за свою мету має оптимізацію суб'єктивної ролі людини¹.

Існує ще ряд визначень, в основі яких лежать поняття: допомога, підтримка, захист. Проте найбільш прийнятним буде визначення суті і змісту соціально-педагогічної роботи, яке поєднує в собі кілька аспектів, котрі характеризують її як єдність таких складників:

1) надання допомоги окремій людині чи групі людей, які опинилися в складній життєвій ситуації, шляхом підтримки, консультування, реабілітації, патронажу та інших видів соціальних і психолого-педагогічних послуг;

2) актуалізація потенціалу само-допомоги осіб, які опинилися в скрутній ситуації;

3) цілеспрямований вплив на формування і реалізацію соціальної політики на всіх рівнях – від загальнодержавних до місцевих – з метою забезпечення соціально здорового середовища життєпобуту та життєдіяльності людини, створення системи підтримки людей, які опинилися у складній життєвій ситуації. Перші два рівні представляють мікрорівень, третій – макрорівень соціально-педагогічної роботи.

У той же час ми розглядаємо соціальну роботу і як своєрідну управлінську діяльність, спрямовану на зміну сукупності умов функціонування і розвитку соціальних процесів з метою досягнення оптимальної відповідності інтересам і потребам суспільства, соціальних груп і особистості. Таке широке тлумачення дозволяє сприймати соціальну роботу як сферу діяльності, метою якої є здійснення корекції соціальних відносин, процесів розвитку і становлення особистості.

Не можна відкидати і того факту, що зміст поняття "соціальна робота" буде постійно змінюватись, оскільки процес рухається від одного стану, завдань, проблем, ідеологій до інших і сьогоденна модель цієї діяльності, безперечно, не є завершеною і усталеною. Тому, очевидно, тлумачення даного поняття з часом зазнає певних коригувань і передбачатиме інші цілі.

Зміст і структура соціально-педагогічної роботи як виду професійної діяльності, з одного боку, випливають з прийнятого філософського і психологічного трактування діяльності, а з іншого, - враховують специфічні особливості і фактори, які характеризують об'єкт, що вивчається нами.

Специфічною особливістю людської діяльності є соціальна форма її організації, яка сприяє активній інтеріоризації кожним учасником суспільних норм і цінностей. Що ж стосується соціальної роботи як виду діяльності, то слід брати до уваги, що вона спрямована на досить складний об'єкт: людина чи група людей, які потребують соціальної допомоги, підтримки, корекції, реабілітації. Соціальна робота - це інтегроване, цілісне утворення, яке включає такі структурно-змістові компоненти, як ціль, дії, мотивацію, відносини, комунікацію.

Для розуміння змісту діяльності і вимог до особистості соціального педагога, соціального працівника необхідно насамперед визначити цілі, які постають перед ними: чим визначаються цілі в конкретній практичній ситуації в даний період і як ці визначені цілі (а потім і дії) змінюються. Потім слід зважувати на завдання, які може вирішувати спеціаліст; при цьому можливе спільне планування дій (поставленого завдання) з клієнтом і залучення його власних ресурсів і можливостей. Дія, окрім цілей і завдань, включає опе-

раційно-практичні акти (конкретні різні види діяльності).

Система мотивів - рушійна сила людської поведінки. А система домінуючих мотивів, яка спонукає до дії, визначає спрямованість особистості. Поєднання мотиву і способу його реалізації проявляється в альтруїстичній, дійовій чи особистісній спрямованості. Так, мотиваційною основою у дії щодо надання допомоги, підтримки (будь-якого плану) людині можна вважати те, що суб'єкт керується ставленням до цієї людини як до цінності.

Мотивація проявляється і в такому компоненті особистості соціального педагога (працівника), як міжособистісні відносини. Стиль поведінки фахівця, обумовлений сукупністю його особистісних і професійних якостей, його ціннісними орієнтаціями та інтересами, має помітний вплив на систему відносин, які налагоджує соціальний працівник. При цьому варто зважати на загальні ознаки професійних відносин, на відмінність від міжособистісних:

1. Формування відносин спеціаліста обумовлено професійними цілями. В діяльності соціального педагога чи соціального працівника відносини формуються заради досягнення як загальних цілей, так і заради окремих завдань і результатів.

2. У професійних відносинах спеціаліст на перше місце ставить не власні інтереси, а потреби, інтереси і очікування інших людей при вирішенні їхніх проблем.

3. Соціальний педагог (працівник) будує відносини на основі об'єктивності і усвідомлення власної відповідальності, що дозволяє йому відволікатися від власного емоційного стану, щоб сприймати об'єктивно потреби, турботи і труднощі іншої людини.

Особливу роль у діяльності спеціаліста соціально-виховної сфери відіграє комунікація. Саме категорія

спілкування відображає зв'язки між людиною і соціальним середовищем, групами, спільнотами. Спілкування – процес багатогранний. Воно реалізується в різноманітних формах (міжособистісне спілкування, соціальний діалог, ділове і управлінське спілкування тощо).

У соціально-педагогічній роботі доводиться стикатися з різними людьми: сором'язливими і такими, що бурхливо чи навіть агресивно виражають свої почуття, замкнутими, недовірливими, охочими до розмов, тими, хто шукає справедливості, підтримки і хто їх вимагає. Тому важливим є вміння знайти підхід до кожного з них, налагодити контакт, стимулюючи людину до діалогу тощо. Компетентність у спілкуванні є одним із головних, базових компонентів і критеріїв результативної роботи. Знання закономірностей усвідомленої поведінки особистості (світогляд, переконання, інтереси, прагнення, ідеали) і неусвідомленого (установки, стереотипи, потяг, рівні домагань, конформність, сприйнятливність до навіювання тощо), розуміння механізмів спрямованості особистості, міри прояву емоцій (афекти, стреси, фрустрації тощо) допоможуть адекватно оцінити і зрозуміти людину, надати саме ту допомогу, якої вона потребує. Крім того, міміка, жести, експресія доповнюють це розуміння і сприяють знаходженню оптимальних варіантів вирішення проблеми, яка стосується конкретної людини.

Уміння володіти первинною діагностикою комунікативності своїх клієнтів, груп осіб – необхідна ланка у компетентності соціального працівника чи соціального педагога. При цьому слід пам'ятати: не можна оцінювати людину і її можливості щодо спілкування без врахування актуального чи потенційного оточення, перспектив розвитку особистості.

Звичайно, спілкування – домінуючий інструмент у соціальній ро-

боті, але не кінцевий продукт діяльності. Водночас варто наголосити на думці, що людина-особистість більш різноманітна, складніша і багатша, ніж діяльність, і сутнісно не вичерпується нею. Але смислом акмеологічного підходу у професійно-особистісному розвитку спеціаліста є те, що не можна розглядати особистість поза діяльністю, так само, як діяльність не можна розглядати без врахування особистості, її спрямованості щодо розвитку, саморегуляції самореалізації тощо.

Зважаючи на аксіологічну і функціональну природу, соціально-виховна робота є одним із багатогранних, обсяжних видів професійної діяльності. Соціальний педагог і соціальний працівник виконують весь спектр різноманітних функцій організації, координації, забезпечення, підтримки (психологічної і фізичної), правової і адміністративної допомоги, психолого-педагогічної корекції тощо. Це спеціалісти, які можуть працювати на різних рівнях реалізації соціальної політики держави – на рівні управління, матеріально-технічного і правового забезпечення, освіти, охорони здоров'я і безпосередньої практики соціально-виховної роботи.

Таке розуміння діяльності соціального педагога чи соціального працівника потребує водночас відповідного усвідомлення багатогранності соціальної ролі спеціаліста цієї галузі. Загалом основні аспекти соціальної ролі фахівця соціальної роботи можна поєднати у чотири блоки:

- роль як зразок поведінки і установок, соціально заданий з більшою чи меншою мірою визначеності;
- роль як стратегія поведінки, спрямована на оволодіння ситуацією певного типу;
- роль як система очікувань стосовно людей певного статусу;
- роль як дія, як виконання певних вимог людиною, призначеною на цю роль².

Дані позиції характеризують і професійні ролі соціального працівника через призму його посадових функцій. Звідси можна сказати, що рольова поведінка соціального працівника обумовлена самою посадою. Проте, коли ми розглядаємо працівника як спеціаліста-виконавця професійної діяльності, то особистісний фактор (індивідуальність, творчі здібності, втілені в технології, особистісні якості і властивості і, безперечно, професійна компетентність) в практиці досить помітний. Спеціаліст, включаючись у професійну діяльність, виконує свої професійні ролі. Професійна роль формується і обумовлюється не лише місцем індивіда в системі об'єктивних функцій у діяльності. Виконання різноманітних професійних ролей в соціальній роботі пов'язане з виконанням різних

робочих функцій. Робоча функція може бути охарактеризована як певний обов'язок, завдання чи дії, пов'язані з специфічною професійною роллю.

Кожна професійна роль має набір конкретних робочих функцій: організаторську, управлінську, комунікативну, діагностичну, прогностичну, педагогічно-терапевтичну, посередницьку та ін. Ефективність виконання цих функцій, співвідносячись з певними здібностями людини і її особистісними якостями, в різній мірі визначається цілеспрямованим тренуванням в діях, в яких вони реалізуються. А щоб реалізувати ці дії, кожен спеціаліст має володіти пакетом відповідних технологій, які в сукупності є не лише процесом, ходом дії, але й відображають зміст і характер цих дій.

¹ Міщук Л. І. Соціальна педагогіка. – Запоріжжя: ЗДУ, 1999.

² Мигович І. І. Соціальна робота. – Ужгород: УДУ, 1999.